

být v písemné formě použity, například v literatuře popisující dané prostředí (viz např. knihu *Prezidentí hrochadylá* Warrena Millera).

Ani lidé žijící v téže kultuře a stejného sociálního původu a inteligence si nemusejí snadno rozumět. Celá řada odbornějších i populárnějších publikací popisuje rozdíly mezi jazykem či komunikací mužů a žen. Treba D. Tannenová (1995) uvádí, že pro muže je jazyk prostředkem k upevnění pozice, zatímco pro ženu nástrojem sblížení. Pokud lidé mluví jinak než příslušníci většinové společnosti (venkovan ve městě, přistěhovalec), může se to pro ně stát jakýmsi stigma.

Odlídná mluva je pak třeba i překážkou společenského vzestupu. Někdy se však lze odlišovat i záměrně v rámci stylizace, když třeba intelektuál používá archaický styl řeči.

Britský psycholog a lingvista Basil Bernstein tvrdí, že existují dva jazykové kódy, omezený a rozvinutý (Průcha, 1997:120–123). Například děti z rodin nekalifikovaných dělníků si doma osvojují převážně **omezený kód**, zatímco děti ze středních tříd si osvojují i **rozvinutý kód**. Děti z nižších tříd pak mají problém při školním vzdělávání, mají horší prospěch a nemožou dosáhnout vyššího vzdělání. Bernstein považuje jazyk a verbální komunikaci za hlavní prostředek socializace dítěte. V našem prostředí se sice tato teorie zatím příliš neověřovala, ale v každém případě existuje jeden radikální případ, totiž jazykový handicap romských dětí při školní docházce. Řičan (1998:112) k tomu poznamenává: „K handicapu danému omezeným jazykovým kódem v Bernsteinově smyslu přistupují určité rysy romského jazyka. Tak se například v romštině zřídka používají obecné pojmy jako ovoce, zelenina, nábytek; v některých případech ani neexistují. Myšlení je proto velmi konkrétní a děti se musí učit nejen novým českým sloům, nýbrž i novým pojmům a zvykat si na jejich užívání.“

Pole zkoumání jazyka je velmi široké, zvláště když spontánně vznikají i jazyky nové. Sociolingvistika se např. může zajímat o jazyky smíšené, které spojují prvky několika jazyků. Z množství lingvistických teorií musíme však zmínit jednu, která se již stala „klasikou“. V americké kulturní antropologii hrála velkou roli tzv. **Sapir-Whorfova hypotéza**, někdy nazývaná také **hypotéza jazykového relativismu**. Ta byla formulována americkým antropologem Edwardem Sapirem (1884–1939) a Benjaminem L. Whorfem (1897–1941). Podle této hypotézy vedou základní odlišné gramatické struktury jazyka k odlišným způsobům myšlení, pozorování a pojetí skutečnosti. Jazyk totiž ovlivňuje způsoby, jakými společnost uchopuje materiální a sociální realitu. Jak upozorňuje Ivo T. Budil (Budil 1992:105), není takový pohled nic nového. I umění často zmiňuje moc jazyka utvářet myšlení a skutečnost. Orwellův „newspeak“ v románu *1984* a Havlovo „ptydepe“ jsou vytvořeny, aby spoutaly lidské myšlení.

9.2 Kultura a kultury

O kultuře hovoříme především v souvislosti se skupinou, protože je předávána ve společnosti interakcí jejích členů. Díky tomu, že lidé mají společné zkušenosti, mluví, naslouchají, sledují dění, mohou si předávat skupinové hodnoty a přesvědčení a poznávat, co se od nich očekává jako normální jednání v dané situaci.

Kultura vytváří soudržný systém, jehož částí k sobě nejsou přirazený nahodile a libovolně. Znamená to také, že když se změní jeden prvek, změní se rovněž celá řada ostatních. Jako příklad se uvádí např. to, když ženy přestanou zastávat pouze roli matky a hospodyně a vstoupí do zaměstnání. To však má četné další důsledky. Kromě jiného strukturování času rodiny žena získává ekonomickou nezávislost. Proto je pro ni také mnohem snazší se rozvádět. Někdy se ženy dokonce rozhodují, že založení rodiny odloží na velmi pozdní dobu, protože se chtějí věnovat kariéře. Takovéto praktické záležitosti přinášíjí potom i změnu ve světě sdílených hodnot. Zmizí třeba doposud samozřejmý model rodiny a objevují se jeho nové formy.

Ačkoli se ve společnosti mnoho hodnot může lišit, vždy v ní najdeme jakési základní hodnoty – **core values** –, které ji drží pohromadě. V západní společnosti je to individualismus, orientace na výkon, pracovní etika, určité pojetí lidských práv atd.

Adaptivní a maladaptivní kultura

C. P. Kottak (1991:41) rozděljuje kultury na adaptivní a maladaptivní. Člověk musí zvládat nároky, které na něj klade prostředí. Zde záleží jak na biologických rysech, tak na vzorech chování, které jsme se naučili a které jsou založeny na symbolech. Kromě biologické výbavy pro přežití vytvářejí lidé ještě kulturní vzorce chování. Jak evoluce postupovala, nabývala na důležitosti schopnost nejen se prostředím přizpůsobovat, ale i měnit ho podle svých potřeb. Zároveň se však stává problémem, který všichni známe jako ohrožení životního prostředí. Z dlouhodobého hlediska totiž není vždy jasné, zda to, co nám dnes prospívá, bude k prospěchu i dalším generacím. Někdy můžeme znečistit atmosféru, používat umělá hnojiva nebo vykácat pralesy, abychom neohrozili naše potomky, nebo možná už i nás samé? Proto hovoříme o maladaptivních rysech kultury tam, kde je ohroženo přežití a reprodukce.

Je to ještě složitější. Praktiky, které jsou adaptivní pro jednu kulturu, mohou být maladaptivní pro jinou. Pro jednu společnost může být výhodné lovit slony kvůli slonovině, ale následkem může být vybití slonů v celé jedné oblasti. Vznikají škody, které se nedají napravit.

Zatímco vyhubení slonů znamená pro jednu společnost jen pokrčení ramen a přechod na jinou surovinu, pro jinou je to nenapravitelná pohroma.

Roviny kultury

Můžeme hovořit o kulturních národních, mezinárodních a také o subkulturních. Mezinárodní nebo nadnárodní kultura není svázána hranicemi jednoho národa. Protože předávání kulturních vzorců není vázáno na „fyzické“ předávání od člověka k člověku, genetiky z generace na generaci, může docházet k difuzi, pronikání kultur. Vzájemná obchodní výměna, sledování stejných filmů, televizních pořadů nebo četba stejných knih je tzv. přímá difuze. Někdy ale může dojít k difuzi nepřímé, když první kultura předá něco druhé a ta pak třetí.

Na přelomu 19. a 20. století vzniklo antropologické paradigma, které se nazývá **difuzionismus**. To věnuje při studiu kultury pozornost historickým kontaktům etnik a národů, jejich migraci, difuzi a hustotě obyvatelstva. Zdůrazňuje tedy geografický prostor proti času (oproti stoupencům evolucionismu, o němž jsme mluvili v kapitole 5.5) a konkrétní vývoj oproti abstraktním evolučním stadiím. Hynou sílou změny je podle difuzionismu vnější změna, nikoliv inovace uvnitř kultury. Zakladateli přístupu jsou německý geograf Friedrich Ratzel (1844–1904) a německý etnograf Leo Frobenius (1873–1938). V anglo-americkém prostředí ho představují Grafton Elliot Smith (1871–1937) a Franz Boas (1858–1942).

Jako **subkultura** označujeme kulturu dílčí skupiny, která se více nebo méně odlišuje od převládající kultury většinové a „oficiální“ kultury. Příslušníci skupiny se mohou od většiny odlišovat sociálním postavením, věkem, povoláním nebo regionem (např. venkov a metropole). Škála projevů vyjadřujících distanci od převládající kultury je široká, od drobných změn až k radikálnímu popření (pak se mluví o kontrakultuře). Subkultura ale od dominantní kultury nikdy není zcela izolována. Pojem subkultura používáme např. při zkoumání životního stylu skupin mládeže, určitých sociálních a etnických vrstev, protestních hnutí nebo hodnotových představ delikventů.

Právě **subkultura mládeže** je často zmiňovanou formou subkultury. Jsou to – jak název polopaticky naznačuje – formy sdružování, které vycházejí z jejího životního stylu a jimiž se mládež odlišuje od světa dospělých. Protože však fáze mládí nemá v moderní společnosti přesně vymezené hranice, najdeme mnoho prvků mládežnických subkultur i u starších lidí. Spíše než jedna taková subkultura jich existuje velké množství – beatníci, hippies, punkeři, skinheads, anarchisté, sprejeři apod. Prvky této subkultury může mládež nejdříve vytvářet

sama, ale časem se jich může zmocnit komerce, která začne určovat styl oblékání nebo kultem hvězd učiní ze zpěváka protosongu koželka v soukollí kulturního průmyslu. Vytváření vlastní subkultury mládeží pomáhá zvládat přechod ze světa rodiny do širšího světa dospělých.

Stejně jako subkultury mládeže ale mohou existovat i subkultury podle třídy, etnika, místa nebo náboženství. Takže může být subkultura židovská, katolická, romská, subkultura Američanů žijících v Praze atd. Příslušníci těchto skupin sdílejí do značné míry větší společných hodnot, ale mají i svá vlastní specifika.

Jak vypadá svět naší kultury doopravdy?

Každý ví ze své zkušenosti, že pravidla jsou dobrá věc a jsou potěšitelná především tehdy, když je dodržují ti druzí v náš prospěch. Velmi často ale lidé z chování podle pravidel vybočují. Proto je třeba rozlišovat mezi ideálním stavem nějaké kultury a jejím reálným stavem. Mnohdy se i intelektuálně dopouštějí onoho omylu, že vzájemně poměrují ideální obraz jedné kultury s reálným stavem kultury jiné – např. porovnávají materialistický svět reálného soudobého Západu se svou vlastní představou duchovního křesťanského středověku nebo hinduistické Indie.

Je však velký rozdíl mezi tím, co lidé vykládají o tom, jak by se věci měly dělat, a jak je skutečně dělají. Pozorování mnohdy odhalí i velké rozdíly mezi tím, co lidé uvádějí o svém reálném chování, a realitou samou. Například když v odpadních nádobách puritánského maloměsta nalezneme značné množství lahvi nebo plechovek od alkoholu, zatímco se zdejší lidé vydávají za abstinenty.

Při zkoumání dané kultury se proto můžeme zaměřit jednak na to, jak lidé smýšlejí, jak pohlíží na svět, který je obklopuje, jak ho interpretují, jaká sdílejí pravidla pro jednání, a potom na to, jak jejich svět vypadá ve skutečnosti. Je třeba vzít v úvahu, že mnoho jedinců si skutečný stav svého světa vůbec nepřipouští a žijí v zajetí svých představ.

Etnocentrismus a kulturní relativismus

Lidé někdy zcela samozřejmě žijí v představě, že kultura jejich vlastní skupiny je nadřazena kulturě jiných skupin, že je morálnější, správnější a více odpovídá požadavkům zdravého rozumu. To se netýká jen běžných laiků, ale také mnohých odborníků. Důsledkem takového smýšlení je, že příslušníci skupiny, v níž převládá takový **etnocentrismus**, se už nesnaží vlastní standardy poměřovat měřítky jiných

kultur. Proto je také etnocentrismus v praxi spojen třeba s rasistickými postoji.

Nemusíme pojem etnocentrismus pejorativně spojovat jenom se západní kulturou. Lidé všude na světě se domnívají, že jejich mínění a zvyky jsou jaksi samy o sobě pravdivé a morální. Pokud se někdo chová jinak, považují to za úchyliku.

Opakem etnocentrismu je **kulturní relativismus**. Takto nazýváme přístup ke studiu kultury, který vychází z teze, že každá kultura je jedinečnou entitou, jejíž hodnoty, zvyky a normy nemohou být hodnoceny měřítky jiné kultury, ale pouze v kontextu kultury vlastní. Počátky takového přístupu se objevují již u badatelů v 18. století. Kulturní relativismus hlásá toleranci ke způsobu života cizích společností a respektování jejich hodnot. Pochopitelné se může objevit nebezpečí, že tento přístup ke studiu může vést i k relativismu morálnímu. Můžeme např. tolerovat, že některá kultura krutě zachází se ženami, protože je to autentickou tradicí této kultury?

Diskutovat o tom, zda je „naše“ morálka nadřazena morálkám jiným, třeba minulých dob nebo morálním systémům jiných společností, je obtížné mimo jiné i proto, že západní společnost sama už má na svou vlastní morálku pohled poměrně nejasný. Zigmunt Bauman popisuje tento životní pocit takto:

Nemůžeme dokonce ani říci, že se nacházíme na nějakém rozcestí, protože bez cest není rozcestí a my dnes vime nebo cítíme, že nejsou jiné cesty než ty, lež svými vlastními kroky vyznačujeme v půdě v té chvíli, kdy po ní jdeme. [...] Vyjádříme-li totožně jazykem filozofů a vychovatelů (nikoli kazatelů, kterých zůstalo tak neapatrné množství): Dnes vime, že fundamenty bytí dosud nejsou objeveny a již nikdy objeveny nebudou, že veškeré úsilí takové základy zbudovat se ukázalo a asi se i bude ukazovat jako marné. Vime, že morálka nemá ani důvod, ani příčinu, že nutnost být mravným, stejně jako smysl toho, co je morální, se nedá logicky zdůvodnit ani názorně demonstrovat. Morálka se nám dnes zdá jevem stejně nahodilým jako zbyvatky vědomí, tedy jako část bytí zbařená základů, v tomto případě etických. Morálním subjektům dnes již neumíme nabídnout etická ponaučení, neumíme vyhlásovat zákony, jiná by mravní chování mělo být podřízeno, a nedoufáme, že bychom někdy tyto schopnosti mohli získat, ani kdybychom se dali do díla s daleko větší energií a rozhodností než doposud. (Bauman, 1995:125–126)

To neznamená, že v naší společnosti žádná morálka neexistuje. Je to však morálka podle Baumana „eticky nefundovaná“, nekontrolovatelná, nepředvídatelná, která se tvoří sama a může zase přístě zrušit to, co sama vytvořila.

... to vše probíhá v neustálém procesu utváření a rozpadání se mezilidských vztahů, v procesu scházení se a rozcházení, porozumění a nedorozumění, ak-

ceptace a odmítání starých nebo nových vztahů a závazků. Toto vime jistě. Všechno ostatní, včetně důsledků tohoto stavu, je ovšem nejasné. (Bauman, 1995:127)

Toto rozpoložení popisuje už rakouský spisovatel Robert Musil (1880 až 1942) ve svém románu *Muž bez vlastnosti*. Takto charakterizuje postavu mladého muže Ulricha:

Jakékoli neprávě jednání se mu bude zdát po některé stránce správným. O tom, jak se na nějakou věc dívá, rozhoduje u něho vždycky teprve možná souvislost. Nic pro něho není pevně dané. Všechno je schopno proměny, všechno je částí celku, nespočetných aléboj, které pravděpodobně náležejí k nějakému nadřazenému celku a ten ovšem naprosto nemá. Proto je každá z jeho odpovědí částečnou odpovědí, každý z jeho citů jen názorem, a u něho nezáleží na tom, co to je, ale vždycky mu záleží jenom na nějakém podružném „jak to je“, na nějaké přísadě. (Musil, 1998:51)

Co je zvláštní a co univerzální

Lidé na celém světě jsou kulturní bytosti, ačkoli se jejich kultury jakožto nástroje adaptace velmi liší. Antropologové se většinou domnívají, že pokud jde o biologickou a psychologickou stránku, jsou si v zásadě všichni lidé na světě rovni. To neznamená, že se od sebe neliší jednotlivé lidské bytosti, které mají pochopitelně četné rozdíly v inteligenci, nadání a fyzických schopnostech. Jde o to, že lidské populace jsou na tom – pokud jde o schopnosti vytvářet kulturu – v zásadě podobné. Pokud bude japonské dítě vyrostat ve Spojených státech nebo Rusku, vyrostě z něj po kulturní stránce Američan nebo Rus. Popírat biologické rozdíly mezi např. černými a bílými by bylo pošetilé, psychické rozdíly jsou také pravděpodobné. Problém nastává tam, kde se odlišnostem začne přiřazovat známěno lepší–horší.

Ze **univerzální** můžeme pokládat takové vlastnosti, které vycházejí z odlišení člověka od jiných bytostí, tedy které jsou dány biologicky. Člověk je např. po narození velmi dlouho závislý na pomoci dalších lidí a osamostatňuje se velmi pozdě. Sexuálně aktivní je „průběžně“, nemá tedy žádná období říje nebo hřmání. Pracuje pomocí symbolů, jazyka a nástrojů. Stejně tak na celém světě lidé organizují svůj rodinný život a mají pravidla týkající se sdílení jídla. Lidé všude znají endogamii a exogamii. (Endogamie je pravidlo prikazující vybrat si manželského partnera vždy nebo převážně mezi členy vlastní skupiny, kmene, klanu, kasty, náboženské skupiny nebo stavu. Exogamie je opakem endogamie a je založena na výměně partnerů mezi skupinami. Existují prostě pravidla, která určují, kde si lidé mohou vybírat svého partnera, a kde nikoli.) Tabu incestu zakazuje vybírat

si partnera mezi blízkými příbuznými. Podle doby a místa se pak liší pojetí toho, kdo je to blízký příbuzný.

Pokud jde o kulturní odlišnosti, najdeme je třeba v mnohosti obřadů, jež se týkají svateb, pohřbů nebo rituálů dospívání. (Kottak, 1991:46) V naší kultuře není nic neobvyklého, když se konají velmi nákladné svatby, zatímco pohřeb už tak nákladný být nemusí. Jiná je tomu jinak. Proč nevynaložit velké peníze na hrobku (jako třeba na Madagaskaru) místo na dům, když v hrobce člověk stráví celou věčnost?

Některé zvláštní rysy najdeme přítomné ne sice ve všech kulturách, ale v mnohých. Příkladem je třeba monogamie, která nám připadá jako normální forma manželství a rodinného soužití. V některých kulturách je však možné i mnohoženství, vzácně i mnohožství. I v rámci monogamie se však liší možnosti toho, nakolik může být manželství zrušeno a uzavřeno nově.

V předchozích odstavcích jsme mluvili o rizicích, která vznikají, když se setkáme s odlišnostmi kultury obyvatel jiných zemí či kontinentů. Je tu však i jiný problém – totiž ten, že životní styl širokých vrstev lidí – v rámci jednotlivých států i celých kontinentů – se začíná nápadně podobat. Souvisí to s rozmarem masové kultury, která produkuje kulturní statky jako sériové výrobky.

9.3 Kultura masová a vysoká

V dřívějších dobách bylo umělecké dílo často originální záležitostí, které umělec většinou tvořil celé sám a v jednom exempláři (existovaly samozřejmě i umělecké dílny, např. malířské), v současnosti kulturní produkce vytváří více či méně umělecká díla v mnoha exemplářích pro anonymní masu publika. Vznik masové kultury je umožněn technickým rozvojem a jeho počátek můžeme vidět např. už ve vzniku knižtisku.

Jako **masovou kulturu** označujeme tedy takové výtvořky (artefakty), hodnoty a představy, které jsou publiku předávány prostředky masové komunikace. Hlavním cílem této nabídky je dosáhnout u publika co nejširšího přijetí. Někdy se výraz masová kultura používá i pro označení důsledků tohoto kulturního konzumu (např. různé módní vlny a konzumní životní styl).

Tím, kdo masovou kulturu vytváří, je **kulturní průmysl**. Tento pojem vytvořili M. Horkheimer a T. W. Adorno (viz kapitola 2.1). Výraz průmysl není nutno brát příliš doslova. Má označovat standardizaci a racionalizaci distribučních technik, a ne přímo sám výrobní proces.

Ten využívá strojí a pracovníci jsou odděleni od prostředků produkce. Čím víc kulturní průmysl odlišňuje své metody a obsah, tím víc propague donněle velké osobnosti a útočí na city. Je to průmysl více v sociologickém slova smyslu, kde jde více o *průmyslové formy organizace* než jen o zavedení technologické racionality.

Masy jsou obklopeny produkty kulturního průmyslu a ten netoleruje žádné odchylky od předvedených formulí chování. I kdyby předváděná poselství byla tak nevinná, jak jejich tvůrci tvrdí – a to podle Adorna nejsou, třeba v případě zesměšňování intelektuálů pomocí stereotypních obrazů –, tak nevěnné nejsou ohy postoje. Člověk není poškozen tvrzením astrologa, že v určitý den si máme dávat pozor. Nebezpečné je však to, když pro posouzení správného jednání potřebujeme schválení hvězd, protože takový postoj je otupující. Celkový účinek kulturního průmyslu je „antiosvicenský“. Překáží rozvoji autonomního a nezávislého jedince, který se rozhoduje sám za sebe. Takový jedinec je ale předpokladem demokratické společnosti, protože ta potřebuje jedince v tomto smyslu dospělé.

Obrana masové kultury

Italský semiolog a spisovatel Umberto Eco (nar. 1932) shrnuje postoje stoupenců a odpůrců masové kultury a říká, že otázku je třeba postavit jinak (Eco, 1995:55).

Stoupenci mají podle něj za to, že množení průmyslových výrobků je více správná sama o sobě a kvůli fungování volného trhu bychom ho neměli kritizovat. „Aristokratické skeptici“ zase soudí, že masová kultura je radikálně špatná právě proto, že je to průmyslový výrobek, a že je možno lidem poskytnout takovou kulturu, která se z podmíněnosti průmyslu vymaňuje.

Protože však masové sdělovací prostředky zrušit nelze, je třeba položit si jinou otázku, totiž jak z nich učinít prostředek šíření kulturních hodnot. Že to není utopie, dokládá Eco na příkladu nakladatelského průmyslu. Výroba knih podléhá zákonitostem průmyslu a nase s sebou stejně negativní jevy jako v jiných případech: uměle vyvolaný konzum, trh vytvářený fiktivními reklamními hodnotami. Rozdíly je v tom, že do výroby knih jsou zahrnuti kulturní pracovníci, jejichž hlavním cílem není výroba knih pro trh, ale výroba hodnot. Tím se nakladatelský průmysl liší od výroby zubních past. Existují tedy i „výrobci kultury“, pro které je systém knižního průmyslu prostředkem k cíli, který sám tyto prostředky přesahuje. Každá historická situace v sobě obsahuje rozporný a zmořen lze dosáhnout tak, že souhrn drobných faktů povede svým nahromaděním ke změně systému. K tomu je ovšem nutno masovou kulturu dobře znát.

Tři roviny kultury

Eco přejímá rozdělení Dwighta MacDonalda rozlišujícího tři intelektuální roviny: *vyšokou, střední a nízkou* (= nekulturovanou). Z toho odvozuje tři roviny kultury, kterým říká *culture, midcult a masscult*.

Culture je kultura v pravém slova smyslu, umění určené elitě. Nečini si nárok na bezprostřední srozumitelnost.

Midcult – kultura střední, maloburžoazní. Má všechno, co patří ke kultuře, ale jde vlastně o parodii, napodobení a falzifikaci s komerčními cíli. Využívá objevů avantgardy a mění je v konzumní objekty. Příkladem je pro Eca Hellerova *Hlava XXII*.

Je to konzumní román, který má všechny náležitosti lehkého a vtipného konverzačního hollywoodského filmu v technicoloru. Z hlediska faktického vede jasnou a otevřenou polemiku proti válce a snaží se o autentickou anarchickou visí současného života, armády, vlastnických vztahů a politické nesměslnosti. Aby to autor dokázal, táž se všech zdrojů avantgardní prózy, od flashbacku až po časovou cirkulárnost, od vnitřního monologu až po groteskní amplifikaci používanou Joyceem... a tak podobně. (Eco, 1995:71)

Je to ukázka toho, jak lze dělat konzumní literaturu a přitom přinést původní umělecké hodnoty. Čtenáři navíc mohou být takovou četbou pozváni k přijetí složitějších děl.

Masscult jsou popová hudba, nejhorší televizní seriály a kvízky, pornografické časopisy.

Kýč

S masovou kulturou souvisí úzce i pojem **kýč**. Jeho původ má několik vysvětlení. Některá uvádí Umberto Eco:

Podle prvního by měl pocházet z druhé poloviny 19. století, když američtí turisté chtěli v Mnichově koupit obrazy laicno, a proto žádali skicu (sketch). Odtud pak měl vzejít německý výraz pro hrubý umělecký brak určený kupcům dychtícím po snadných estetických zážitcích. V meklenburském nářečí však už dávno předtím existovalo sloveso kitschen, které znamená *sbírat bláto na ulici*, s dalším výrazem *fašlovat nábytek*, aby vypadal jako starožitný. (Eco, 1995:76)

„Verkitschen“ pak znamená „lacino prodávat“. Kýč je spojen s existencí masové kultury z pochopitelných důvodů. Ta totiž ze své podstaty usiluje o vyvolávání účinků: co *nejjednodušší*, relativně *nejlepší* (navzdory horentným nákladům na velkofilmy) a *nejrychlejší*. Kniháren a objev fotografie umožnily další rozvoj masové kultury, která zde v nějaké podobě byla vždy. Podle Eca je okamžikem zlomu polovina 19. století.

Český estetik Tomáš Kulka uvádí tři znaky kýče:

1. kýč zobrazuje objekty nebo témata, která jsou *všeobecně považována za krásná* nebo která mají *jasný emocionální náboj*;
2. tyto objekty a tato témata musí být *okamžitě identifikovatelná*;
3. kýč substantivně *neobohacuje asociace* spojené se zobrazeným tématem.

Z toho vyplývá, že např. sakrální umění bude mít automaticky velký sklon propadnout kýči, protože zobrazuje objekty uctívané z důvodu víry a snadno rozeznatelné. „Křesťanské sakrální umění od Byzance, přes gotiku, renesanci, baroko až podnes skutečně má poměrně ustálenou ikonografii. Navíc jsou náboženské motivy zpravidla silně emotivní.“ (Kulka, 1994:66)

Podobný sklon ke kýči má také umění spojené s reklamou a politikou. Rozdíl je v tom, že tvůrci politické propagandy nebo reklamní nemohou s jistotou počítat s tím, že jejich objekt je „všeobecně považován za krásný“. Tuto představu musí teprve publiku vnutit. Podle Kulky přestává být umění uměním, když estetická funkce přestává být funkcí dominantní. Ani umění tvořené za peníze a na zakázku nebo umění angažované nemusí nutně sklouznout do kýče. Příkladem mohou být mnohá díla vytvořená na zakázku církve a za peníze renesančních mecenášů. Jde spíše o to, že dílo nemá působit jako pouhý znak redukovatelný na poučku nebo klíže.

Před kýčem si není jisto žádné téma. „V prodejnách s devocionáliemi i v amerických supermarketech najdete např. sériové vyráběné sošky šipky prostřeleného svatého Šebestiána s tak unyle blaženým výrazem, že evokuje spíše reklamu na akupunkturu než základní otázky eschatologie.“ (Kulka, 1994:68)

Ubatvit se k smrti?

Umění samozřejmě zábavu přinášelo vždycky, ale zábava byla vedlejším produktem a prostředkem k dosažení cíle. „(Cervantes, Voltaire, Swift, Rubens, Watteau, Mozart – pozn. JJJ) bavili sebe i druhé líčením podivuhodných cest a zákrutů života, avšak nepomýšleli na útek před skutečností. Vtipkovali o zvrácenostech a bídě světa, ale ani je nenapadlo, aby je nebrali na vědomí.“ (Hauser, 1975:247)

Zlom nastal v polovině 19. století. Právě tady se vyvíjela díla, která jsou určena jenom pro zábavu a uvolnění. Kromě umělé radostnosti je podle britského teoretika umění maďarského původu Arnolda Hausera (1892–1978) ještě více na pováženou sentimentalnost, protože plní náhražkovou funkci. Sentimentalita je jenom potlačený cit. Pláčí lidé, kteří ve skutečném životě žádný soucit nepociťují.

K uměleckému prožitku ovšem vždy patřilo, že je také touhou po utopickém bytí a nějakém cizím Já. Nekritický sebeklam prostřednictvím umění se ale objevuje až v romantismu. Hrdinové všech dob byli ideálními vzory, ale natolik nedostupnými, že nikoho ani nenapadlo se podle nich měřit.

Hauser ví, že divák v kině na hollywoodském filmu už od svého života mnoho neočekává, nebude žádný happy end, ale měřítko, která má, jsou převzata z tohoto neskutečného světa. Ukázkou „opožděného romantika“ čekajícího na příchod „velké šance“ a s pocitem vlastní výlučnosti je podle Hausera Flaubertova *Pani Bovaryová*. Pomocí románů (filmů) je možno se přenést do jiného světa a zbavit se tak neromantického světa své reálné existence.

Podle Hausera není ještě fakt, že se hodně čte, velkým ziskem. Cituje britského básníka a filozofa Samuela Coleridge (1772–1834), který píše:

Pokud jde o přivržence páččoven knih, nepoužil bych pro jejich ukracování nebo spíše zabíjení času lichotivý název čtení. Měli bychom to spíše nazývat ubohým sněním, které uvádí sničho do stavu lenosti a odpuzující citlivosti ..., a přerádit to z kategorie čtení do oné široké oblasti, pro níž je charakteristické usmíření mezi dvěma protikladnými, i když současně se objevujícími tendencemi – mezi sklonem k lenosti a odporem k nečinnosti. (Hauser, 1975:250)

Takže – nastává doba rozkvětu, kdy má k pokladům kulturních dějin přístup úplně každý, nebo žijeme v době banalizace, která skutečné hodnoty rozmělnjuje v sériové produkci? Materiál, který máme k dispozici ukazuje, že tyto dvě věci se navzájem nevylučují. Co s moderním člověkem učiní (ne)kulturní koupel, do níž je každodenně ponořen, jesté uvidíme.

Literatura

- Adorno, T. W.: *Estetická teorie*. Praha 1997.
Bauman, Z.: *Myslet sociologicky*. Praha 1996.
Bauman, Z.: *Úvahy o postmoderní době*. Praha 1995.
Budil, I. T.: *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha 1992.
Copans, J.: *Základy antropologie a etnologie*. Praha 2001.
Černý, J.: *Úvod do studia jazyka*. Olomouc 1998.
Doubřavová, J.: *Sémiotika v teorii a praxi*. Praha 2002.
Eco, U.: *Skeptické a těšitelé*. Praha 1995.
Hauser, A.: *Filozofie dějin umění*. Praha 1975.

- Hayesová, N.: *Základy sociální psychologie*. Praha 1998.
Chandler, D.: *Semiotics for Beginners*. In: Online dokument: www.aber.ac.uk/media/documents/S4B/sem01.html
Kottak, C. P.: *Cultural Anthropology*. New York 1991.
Kulka, T.: O posávnosti, autenticitě, umění a kýči. Rozhovor s Martinou Pachmanovou. *Souvislosti* 1994, č. 2.
Murphy, R. F.: *Úvod do sociální a kulturní antropologie*. Praha 1998.
Musil, R.: *Muž bez vlastnosti*. Praha 1998.
Nsth, W.: *Handbuch der Semiotik*. Stuttgart 1985.
Průcha, J.: *Moderní pedagogika*. Praha 1997.
Řičan, P.: *S Romy žít budeme – jde o to jak*. Praha 1998.
Scruton, R.: *Slovník politického myšlení*. Brno 1989.
Soukup, V.: *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha 2000.
Tannenová D.: *Ty mi prostě nerozumíš. Jak spolu mluví muži a ženy*. Praha 1995.

Pojmy k zapamatování

kultura, vysoká kultura, inkulturace –
inkulturace, symbol, znak, jazyk;
internalizace, core values, kultura:
adaptivní, maladaptivní, národní,
mezinárodní; subkultura,
difuzionismus, evolucionismus,

kontrakultura, předsek, kulturní
průmysl, masová kultura, midcult,
masscult, kýč, etnocentrismus,
kulturní relativismus, endogamie,
exogamie, incest